

ט שׁוּחַד בַּחִירוֹת

דרכו של עולם היא שאדם או מפלגה אשר רוצים להיבחר לתפקיד ציבורי, דואגים לכך שיכירו אותם, את פועלם בעבר ואת תוכניותיהם לעתיד. לשם כך, הם עושים שימוש באמצעי תקשורת שונים, שלטי חוצות, מודעות וכדומה. לפעמים, כדי להמריץ את הבוחרים, גם יחולקו מתנות: עט, תפילת הדרך, קמיעות וכדו'. זאת ועוד, לא פעם מציגים בפני הציבור רבנים שיברכו דווקא את התומכים במפלגה זו. להלן נדון בשאלה האם השימוש במתנות מותר וראוי.

א. מקור איסור שׁוּחַד וטעמו

פעמיים הזהירה התורה על איסור קבלת שׁוּחַד: "ושׁוּחַד לא תקח, כי השׁוּחַד יעור פקחים ויסלף דברי צדיקים" (שמות כג, ח); "לא תטה משפט ולא תכיר פנים ולא תקח שׁוּחַד, כי השׁוּחַד יעוור עיני חכמים ויסלף דברי צדיקים" (דברים טז, יט).¹ בנוסף, נאמר בתורה שנוטל השׁוּחַד הוא בכלל ארור,² אף הנביאים הזהירו על כך,³ וכן חז"ל

1. עיין משך חכמה, שמות שם, שאין זו כפילות, אלא שהפסוק בשמות עוסק בדיני נפשות בעוד שהפסוק בדברים עוסק בדיני ממונות.
2. דברים כז, כה: "ארור לוקח שׁוּחַד להכות נפש דם נקי", ועל אף שבפשוטו עוסק הפסוק בדיני נפשות (עיין אונקלוס שם), למד הרמב"ם, הל' סנהדרין פכ"ג ה"א, שכן הוא בדיני ממונות. והעירו על כך אחרונים: מנחת חינוך מצווה פג; ר"פ פערלא, בביאור לסה"מ לרס"ג לאוין פד ד"ה וראיתי; טעם ודעת, דברים שם.
- התייחסויות נוספות לשׁוּחַד בתנ"ך: שמות יח, כא - יתרו אומר למשה לבחור דיינים "שונאי בצע", והמפרשים (ראב"ע, ר"י בכור שור, רמב"ן) הסבירו שהכוונה היא לשונאי ממון, כדי שלא יקבלו שׁוּחַד; דברים יז, יז - מידתו של הקב"ה שלא "לקחת שׁוּחַד", ועי' במפרשים שם, ובפיה"מ לרמב"ם, אבות פ"ד מכ"ד; אמנם ראה משלי יז, כג, ורש"י שם, שהקב"ה "לוקח שׁוּחַד"; ועי' מדרש שוחר טוב יז, ה. וראה ברכות כ ע"ב, שפעמים הקב"ה "נושא פנים לישראל".
3. ישעיה א, כג; שם ה, כג; עמוס ב, ו; מיכה ג, יא; דהי"ב יט, ז; ועוד.

הפליגו בחומרת האיסור.⁴ טעמו של האיסור נאמר כבר בפסוקי התורה:⁵ עיוור עיני הפקחים וסילוף דברי הצדיקים, כלומר, חשש שהדין לא ייפסק על פי האמת, עקב קבלת השוחד.

עם זאת, בגמרא (כתובות קה ע"א) מתבאר, שאיסור קבלת השוחד אינו מוגבל רק למצב שבו הדיין מתכוון להטות את הדין, אלא חל גם בדיין שמכוון לדון דין אמת: "ושוחד לא תקח", מה תלמוד לומר? אם ללמד שלא לזכות את החייב ושלא לחייב את הזכאי, הרי כבר נאמר 'לא תטה משפט'.⁶ מפשט הגמרא נראה,⁷ שאיסור נטילת שוחד כדי להטות דין נכלל באיסור "לא תטה משפט", ואזהרת התורה באיסור השוחד היא רק כאשר אין בכוונת הדיין להטות את הדין.⁸ אולם ההבנה הרווחת בדברי הראשונים⁹ והאחרונים¹⁰ היא, שאיסור שוחד כולל את שני האופנים הנזכרים.

מה טעם האיסור באופן זה? לדעת רש"י (כתובות שם ע"ב ד"ה מאי) והנמו"י (שם),¹¹ זו

-
4. כתובות קה ע"ב: "תיפח נפשם של מקבלי שוחד"; תנחומא, שופטים סי' ח: "כל הנוטל שוחד... נקרא רשע", ועוד. עיין רמב"ם, הל' תשובה פ"ד ה"ה, שמי שמקבל שוחד, בנוסף לעצם האיסור, הוא מחטיא גם את הנותן.
 5. עי' סנהדרין כא ע"ב, שבדרך כלל התורה אינה מפרטת את טעמי המצוות. ולעניין החריגה שבהזכרת טעם איסור שוחד, עיין דף על הדף ומרגליות הש"ס, סנהדרין שם. כן עיין דעת החזו"א, לקמן הערה 16.
 6. בגמרא מובאת הדרשה על הפסוק שבפרשת משפטים, בעוד שבמדרש תנאים, דברים טז, יט, מובאת דרשה כזו על הפסוק שבפרשת שופטים.
 7. כן משמע גם מפירוש רש"י לסוגיה, וכן נראה מפירושו לשמות כג, ח, ועיין שו"ת חוות יאיר, סי' קלו שזו דרכו. יש מפרשני רש"י על אתר (עמר-נקא, דברי דוד לט"ז, חוות יאיר שם) שהקשו: לשיטה זו, מדוע לא דרשו חז"ל שאיסור לקחת השוחד בא כתוספת לאיסור הטיית הדין עליו עוברים בשעת פסק הדין, ואילו על איסור שוחד עוברים בשעת לקיחתו. עי' בתירוציהם שם, וכן בגליוני הש"ס (ענגיל), כתובות קה ע"א, ותועפות ראם (על היראים), סי' רג.
 8. עיין תהלים טו, ה: "ושחד על נקי לא לקח", וברש"י, רד"ק ויוסף תהילות שם. וע"ע ביאור הגר"א, משלי יז, כג.
 9. רמב"ם, הל' סנהדרין פכ"ג ה"א: "לא תקח שוחד - אין צריך לומר לעוות את הדין, אלא אפילו לזכות את הזכאי". על דרך זו נראה לפרש גם את לשונו בספר המצוות, לאוין רעד, וכע"ז בחינוך מצווה פג: "שהזהיר הדיין שלא לקחת שוחד מבעלי הריב, ואפילו לדין אמת". כלומר, שבכלל איסור לקחת שוחד גם כאשר אין כוונתו להטות דין.
 10. פני יהושע ד"ה שם הרי כבר, ועיין מהרש"א, חידושי אגדות, ד"ה וכי לא.
 11. העיר על כך גם העמק שאלה קג, ג, בדעת השאילתות. ועיין ב"ח, חו"מ ט, ט, שמשמע מדבריו שאיסור שוחד הוא רק כשהנותן אמר לדיין במפורש: "לא חייבני אם זכאי אני", שאם לא כן,

שאלת רבא: "מאי טעמא דשוחדא? כיון דקביל ליה שוחדא מיניה, איקרבא ליה דעתיה לגביה, והוי כגופיה,¹² ואין אדם רואה חובה לעצמו. מאי שוחד? שהוא חד."¹³ כלומר, כאשר נתינת השוחד נעשית כדי להטות דין, פשוט שהדבר אסור, והשאלה של רבא מוסבת על מצב שבו אין כוונת הדיין להטות דין.¹⁴ רש"י הסביר את תשובת הגמרא: "אין אדם רואה חובה לעצמו - אין דעתו מתקרב לצד החובה, לחייב את עצמו, ואפילו מתכוון לדין אמת". בקבלת שוחד יש לחוש שמא הדיין יטה מדרך האמת,¹⁵ גם אם כוונתו לדון דין אמת.¹⁶ מעתה מובן מדוע התורה עצמה

יש לראות זאת כשכר, עיי"ש.

12. עי' תומים, סי' ט סק"א, שלמד מכאן שפסול דיין הלוקח שוחד הוא כעין פסול 'קרבה' (עיין גם לשון הסמ"ג לאוין רח), ובהשלכות מכך בעניין מתן שוחד לבני נח, אך עיין מנחת חינוך פג, ה. על מתן שוחד לבני נח בכלל, עי' בדברי הפוסקים שהובאו בפתחי תשובה, חו"מ סי' ט סק"ג.

13. ביאור הדברים, להלן; לביאורים על דרך הדרוש, ראה אילת אהבים (צינץ). כתובות קה ע"א; חידושי ר"ע הילדסהיימר, כתובות שם, בשם ר"מ טייטלבוים אב"ד אוהלי; מרגליות הש"ס, כאן, ועוד.

14. הטיית דין יכולה להיגרם בכוונת-מכוון, רוצה לומר - שהדיין יודע מי מבעלי הדין צודק, ואעפ"כ מכריע את הדין נגדו, או כאשר עדיין לא ידוע מי מבעלי הדין צודק, אך הדיין נמנע מלראות ראיות שעשויות לחייב את אחד מבעלי הדין, כלשון הגמרא: "אין אדם רואה חובה לעצמו". ועיין נתיב מצוותיך (גולדברג), מצווה פג אות ה, שאפשר שהחשש אינו שהדיין יטה את הדין וימצא טענות שאינן נכונות, אלא "השוחד גורם שיחפש ויעלה בדעתו טענות וסברות לזכות את זה שנותן לו שוחד".

15. כע"ז משמע גם מדברי תוס', בכורות כט ע"א ד"ה מה אני. אך עי' תורה תמימה, שמות כג, ח, הע' סה.

16. בפשטות, הכוונה היא, שכתוצאה מקבלת הממון, הדיין הוא כ'נוגע' בדבר, ועלול להטות את הדין. ואולם, החזון איש, אמונה ובטחון, פרק ג אות ל, נקט דרך שונה: "חובת התלמיד להאמין כי אין נגיעה בעולם בעלת כוח להטות לב חכם לעוות משפט, כי מגמת החכם לזכות נפשו... ואיך יתכן כי בשביל בצע כסף... יחבל נפשו לעוות משפט, נוסף לזה כי תכונת האמת היא אצל חכם תכונת נפשו... ואמנם השוחד עניין מיוחד, והוא כי מקח שוחד הוא מן הגנויות במוחלט, שהתורה תיעבתו... חייבה התורה כוח בשוחד לעוור ולסלף, ולהזהיר ולברוח ממנה, והנה נוסף על כח נגיעה שהוא ממנה העולם כפי טבעת בני אדם, הזומן כוח טומאה בשוחד לטמטם הלב... ואחרי שהתורה פסלתו לדיין זה לדון בין משחדו לרעהו, הוסר ממנו גם מחסה החכמה... והנה אין אזהרת השוחד מכלל המשפטים אלא מכלל החוקים, שהרי לא אסרה תורה הוראה לעצמו ואדם רואה טריפה לעצמו, אף אם הוא דל". לשיטתו, כאשר התורה כתבה "כי השוחד יעוור עיני חכמים", אין זה טעם הדין, אלא זו תוצאת האיסור. רבים דנו בדברי החזו"א הללו, עיין לדוגמא: נתיב מצוותיך, שם, שכתב כי הדברים דחוקים; מעשה אבות סימן לבנים (קאהן), ה, עמ' רצט-שב; ר"א וייס, בגדר שוחד וחייב השבתו, קונטרס שבועי תרנה (יז, לו), פרשת שופטים תשע"ח; ועוד. ראה גם אור הצפון (לרנ"צ פינקל, 'הסבא

לא תלתה מפורשות את איסור נטיילת שוחד בתוצאת הטיית הדין, אלא בסמיות העיניים, שכתוצאה ממנה עלולה להיגרם הטיית דין.¹⁷

בגמרא (כתובות שם ע"א) מבואר, שאיסור שוחד חל גם כאשר הדיין מקבל שוחד משני בעלי הדין.¹⁸ הדבר צריך תלמוד, שהרי במקרה זה אין חשש שמא תיטה דעתו אחר אחד מבעלי הדין, שהרי שניהם נתנו! נחלקו בזה ראשונים: לדעת ספר החינוך (מצווה פג), זהו גדר והרחקה מאיסור קבלת שוחד מבעל דין אחד.¹⁹ המאירי כתב: "ואף כשמקבלו משני צדדין, מכל מקום לבו נוטה לזה ולזה, עד שנוטה להכריע ביניהם, ושלא לדונם בדין גמור".²⁰

נפטר בלשון הטור (חו"מ סי' ט): "מאוד מאוד צריך הדיין ליזהר שלא ליקח שוחד",²¹ ונימק הב"ח: "לפי דבדבר קל יגיע ליכשל באיסור זה". לשון כזו כתב הטור גם לגבי איסורי ריבית ועריות "דבהני תלתא היצר תוקפו לעבור".

-
- מסלובודקה), ב, עמ' קנה-קסב. רגליים לדבר, שאמירת החזו"א באה כתגובה-ביקורת על שיטתו (צא והשווה. באור הצפון: "פסול השוחד והנגיעה אינו גזירת הכתוב, מסוגי החוקים שהתורה לא גילתה את טעמם", ואצל החזו"א: "אין אזהרת השוחד מכלל המשפטים, אלא מכלל החוקים"). ועיין קובץ אגרות חזון איש, א, קנד: "ואני נמצאתי הרבה עם הסבא ז"ל מסלבדקא, ועם הסבא ז"ל ממיר... ותמיד היתה שרויה בינינו אהבה בלי מצרים... ומעולם לא נמנעתי להזכיר בקורת בחריפות, והם התענגו על זה... וגם אני מתענג עליהם".
17. ועיין רש"י, שמות שם ודברים שם, ובכור שור, שמות שם. ועיין רא"ם, דברים שם, וחוות יאיר סי' קלו, שהדגישו נקודה זו; וראה עמר נקא, שמות כג, ח, ומנחת סולת, על החינוך מצוה פג אות א. לביאור נוסף, מדוע איסור שוחד חל גם כאשר בא לדון דין אמת, ראה בדרשות הר"ן, דרוש יא ד"ה ואני אומר (בפירושו השני).
18. יש להעיר, שבדברי הרמב"ם והשו"ע לא הובאה הלכה זו, ועיין בחידושי הפלאה ד"ה אלא, שדן בכך.
19. כעין זה כתב גם הפנ"י, כתובות קה ע"א ד"ה גמרא והיכי; ועי' דרישה, חו"מ סי' ט סק"א.
20. כעין זה כתבו גם הפלאה, כתובות שם ע"ב ד"ה אמר רבא, והעמק שאלה, שם. ועיין ברכי יוסף, חו"מ ט, ט; ומלבי"ם, ישעיה א, כג.
21. ע"פ עיקרון זה, ביאר החוות יאיר, סי' קלו, מדוע איסור שוחד מופנה בתורה למקבל, ולא לנותן. טעמו של דבר הוא, שאיסור השוחד אינו מחמת חשש עיוות הדין במזיד, אלא בשוגג. לכן, מצידו של הנותן, שידוע שהאמת עימו, אפשר שאין איסור כשרוצה להטות את הדין לטובתו. שהרי הטיית הדין, שלא כפי הדין, היא איסור בפני עצמו, כמבואר בפנים. למרות זאת, גם הנותן עובר באיסור תורה - ראה רמב"ם, שם ה"ב: "לפני עיוור", ועיין גם בפירוש רבנו יונה, משלי יז, כד; שו"ת חדות יעקב (עדס), חו"מ סי' כט; להסבר על דרך החידוד מדוע הנותן אינו בכלל איסור שוחד, עיין כרם פתחיה, גפן טז הערה ב, בשם רי"ד סולוביצ'יק.

ב. שוחד דברים

מה נכלל באיסור "שוחד"? חז"ל דרשו (מכילתא דרשב"י כג, ח): "ושחד לא תקח, אינו צריך לומר שוחד ממון, אלא אפילו שוחד דברים", והגמרא (כתובות קה ע"ב) הוסיפה שדיוק זה נלמד "מדלא כתיב בצע לא תקח".²² הרמב"ם (סנהדרין פכ"ג ה"ג) סיכם את הדינים העולים מסוגיית הגמרא:

ולא שחד ממון בלבד, אלא אפילו שחד דברים, ומעשה בדיין אחד שהיה עולה בדוגית קטנה לעבור בנהר, ופשט אחד ידו וסייעו בעלייתו, והיה לו דין, ואמר לו הדיין: הריני פסול לך לדין. ומעשה באחד שהעביר אברה, נוצה של עוף, מעל רדיד הדיין, ואחר כסה רוק מלפני הדיין, ואמר לו: הריני פסול לך לדין. ומעשה באחד שהביא מתנה אחת ממתנות כהונה לדיין כהן, ואמר לו: פסול אני לך לדין. ומעשה בארס אחד של דיין, שהיה מביא לו תאנים מתוך שדהו מערב שבת לערב שבת, פעם אחת הקדים והביא בחמישי בשבת, מפני שהיה לו דין, ואמר לו הדיין: הריני פסול לך לדין; אף על פי שהתאנים משל דיין, הואיל והביאן שלא בזמנם נפסל לו לדין.

משמע אפוא, שבכלל "שוחד דברים" עשיית טובות - אפילו קטנות - ע"י בעל דין לדיין. מדברי המאירי (שם) משמע שגם שוחד זה אסור מהתורה, וכך כתב הבית יוסף (חומ"מ סי' ט; ובכס"מ על הרמב"ם שם) בדעת הרמב"ם (שם),²³ וכן היא דעת ראשונים נוספים.²⁴ השאלות (שאלתא קמט) ביאר, כי כשם שבשוחד ממון, מתקרבת דעת הדיין לנותן, כן גם בשוחד דברים.²⁵ לעומת זאת, התוס' (כתובות שם ד"ה לא) כתבו:

22. ועיין סוטה י ע"א, ובמהרש"א ופתח עינים שם, ששמעון נזהר בשנותיו כשופט ישראל אפילו משוחד דברים.

23. עיין אהלי יעקב (למהרי"ק ש), סי' קל, ורדב"ז, הל' סנהדרין פכ"ג ה"ו, שדייקו כן ממה שסיים הרמב"ם וכתב: "נפסל לו לדין", ולא כתב שפסל עצמו מלדון. משמע, שנפסל מעיקר הדין, ולא רק ממידת חסידות כשיטות דלהלן.

24. שאלות, שאלתא קמט; פסקי ריא"ז, סנהדרין פ"א ה"א אות לד. וכן משמע מדברי הראשונים שכתבו דינים אלו כחלק מאיסור נטילת שוחד: רי"ף, סנהדרין ב ע"ב; רא"ש, שם פ"א סי' י; סמ"ג, מ"ע רח (ועיי"ש לגבי רב שאינו דן את בעל האכסניא שלו), ספר החינוך, מצווה פג; אגודה, סנהדרין פ"א אות י; מהרי"ק, סי' טז, בשם ריב"א. ועיי"ש במהרי"ק, שאף שפסול זה מעיקר הדין, כשר הוא לדון באופן של זבל"א.

25. אמנם דעת הדרישה, שם סק"ז, שהרמב"ם סובר שאיסור זה ממידת חסידות, וחלק על הב"י, עיי"ש. ועיין בפקודי ישרים, על ספר המצוות לרמב"ם, מצווה רעד.

”דאינו אלא חומרא בעלמא, שהיו מחמירין על עצמן... אבל פסולין לא הוו“,²⁶ וביאר הריטב”א (שם) ”שאם כן, אין לך דיין לדון“. הנוקטים כדעה זו יסברו שדרשת חז”ל היא אסמכתא (מהרש”א שם; ברכ”י חו”מ סי’ ט),²⁷ הדרכי משה (שם סק”א) כתב בשם מהרי”ק (שורש טז, ב), ששוחד דברים אסור רק כאשר ”מוכח שעשה לו הטובה משום שצריך לדון“,²⁸ והב”ח (שם אות ו) כתב שהאיסור חל גם כאשר לא עשה את הטובה מחמת הדין, ודי בכך שכאשר הוא בא לדין, הוא מזכיר לדיין את הטובה שעשה לו, או שעושה את הטובה תוך כדי הדין. ייתכן שבשוחד ממון אין הדבר כן אלא בכל אופן אסור, משום שנתינת ממון מהנידון לדיין אינה מצויה, ולכן ברור שהמתנה היתה לשם שוחד, משא”כ בטובת הנאה ועזרה שנעשית באופן תדיר בין בני אדם, ובכל זאת אסורה.

פסיקת ההלכה במחלוקת זו:²⁹ השולחן ערוך (חו”מ ט, א) כתב: ”ולא שוחד ממון בלבד אלא אפילו שוחד דברים“, ומשמע ששוחד דברים אסור כמו שוחד ממון, היינו מעיקר הדין. עם זאת, דבריו בסעיף ג, המבוססים על דברי הטור בשם גאון, מצריכים אותנו לעיון נוסף, וכך כתב שם: ”אם קדם התובע ושלח מנחה לדיין

26. תוס’, סנהדרין ח ע”א ד”ה פסילנא; תוס’ רא”ש, כתובות שם; בעל העיטור, ב, בירורין דף ב טור א, בשם רב האי גאון; ר”ן, סנהדרין שם; אור זרוע, סנהדרין סי’ מז, ולא כתב שזו מידת חסידות, אלא שלכתחילה אסור ובדיעבד דינו דין; מרדכי, סנהדרין סי’ תקפג; הגהות מיימוניות, סנהדרין פכ”ג אות ג. ועיין ריב”ן, מכות כד ע”א ד”ה שוחד, שכן משמע מדבריו. ועיין סמ”ק, סי’ רלא, שכתב ”מצוה להסתלק מדינו“, ודייק ברכי יוסף, שם סוף אות ד, שאין זה דין דאורייתא.

27. יש מהאחרונים שחילקו בין המקרים השונים שבגמרא, וקבעו שחלקם מהתורה וחלקם מידת חסידות, ראה דרכי משה, שם סק”א, בשם מהרד”ך: בפני בעל הדין אסור מעיקר הדין, ושלא בפניו זו מידת חסידות; ב”ח, שם סק”ד: רק במקרה של האריס שהקדים להביא את הפירות, ורב שלא רצה לדון את בעל האכסנייה שלו, אסור משום מידת חסידות; שו”ת מר ואהלות (ענתבי), סי’ ח: במקרה של עזרה לחצות את הנהר, שיש בה משום הצלה ופיקוח נפש וקבלת דבר משמעותי, יש בזה איסור מעיקר הדין, ובשאר המקרים משום מידת חסידות; שו”ת אגרות משה, חו”מ ב, סי’ כו סוף ענף ג: שוחד דברים שאנשים רבים מחשיבים כדבר משמעותי, לכו”ע פסול מעיקר הדין; ועוד.

וע”ע שו”ת מהרד”ך, בית כב: שוחד דברים אינו כשוחד רגיל, אלא רק מחמת החשש שיסתמו טענותיו של בעל הדין; אך עיין יד דוד, כתובות שם ד”ה לא למאן, שלא סבר כן, שהרי שניהם נלמדו מפסוק אחד, וכיו”ב כתב גם בשו”ת שבט הלוי, ד, סי’ קפד.

28. כך משמע מהסוגיה, שבמקרים המובאים בגמרא, בעל הדין אמר לדיין ”דינא אית לי“, אמנם הרמב”ם והשו”ע לא כתבו זאת במפורש, ואולי לרוב פשוטו.

29. עיין גם לקמן הערה 52.

קודם שיזמין לנתבע לדין, אין הנתבע יכול לפוסלו, אלא אם כן הדיין רוצה לחשוך עצמו מאותו דין ממדת חסידותו". מדובר כאן במתנה ממש, ולא רק טובת הנאה, ואעפ"כ הפסול הוא ממידת חסידות בלבד. הב"ח (שם, אות ו) עמד על שאלה זו, והסביר שדברי הגאון אמורים כאשר תנאים להגדרת 'שוחד דברים' לא התקיימו, היינו שהנתנה לא היתה תוך כדי הדין אלא זמן רב קודם, וכן בעל הדין לא הזכיר לדיין את המתנה שניתנה. אמנם, אם הדיין מרגיש בעצמו ששליחת המתנה הייתה בשל הדין, על הדיין לפסול את עצמו לדון, מעיקר הדין, ולא רק משום מידת חסידות.

ג. שוחד דיבורים

הסמ"ע (חו"מ שם סק"ד) כתב שבכלל איסור שוחד דברים, כלול גם דיבור גרידא: "כמו להקדים לו שלום, ולא היה דרכו להקדים לו שלום". עם זאת, נראה שזו מחלוקת ראשונים. רבנו יונה (שערי תשובה ג, צח) כתב: "ושוחד לא תקח - אפילו שוחד דברים, שאם אמר לו אחד מהם דברי חונף, יחשוך נפשו מן הדין ההוא", וכעין זה כתב גם הסמ"ק (מצוה רלא): "אפילו דיבור יפה, מצווה להסתלק מדינו".³⁰ ואולם המאירי (שם) כתב בשם 'חכמי ההר': "שוחד דברים... דוקא במעשה קצת, כגון מעשים שהוזכרו, אבל דברים בעלמא לא".³¹

הלבוש (שם, סע' א) הסביר כי מכיוון שיסוד איסור שוחד הוא "שהוא חד", לכן אסור כל דבר ש"שעושה הבעל דין עמו דבר שלבו מתקרבת ומתאחדת להטותו אליו להצדיקו", כולל "דיבורים" וכל שכן מעשים.³² אכן יש לעיין, האם איסור זה של 'שוחד דיבורים' הוא כשוחד דברים, אשר נאסר רק כאשר מוכח שנעשה לשם הדין, או שזה כמו שוחד ממון ממש, שנאסר בכל מקרה, וצ"ע.

30. אמנם ניתן היה לדחות ולומר שדברי הסמ"ע מחודשים עוד יותר מדברי רבנו יונה והסמ"ק, שעסקו בדברי חנופה, בעוד שהסמ"ע חידש שגם הקדמת שלום אסורה.

31. דברי המהדיר על המאירי שם, ששיטת המאירי מסייעת לסמ"ע, צ"ב. בכל מקרה, סביר להניח שדעה זו לא הייתה מוכרת לסמ"ע, שכן מעטים הם החכמים שהכירוה קודם להדפסת בית הבחירה למאירי לראשונה, בשנת תר"ץ.

32. מדברי הסמ"ע נראה שלמד דין שוחד דברים מהלכות ריבית, ואילו שוחד דברים המוזכר בגמרא הוא שוחד עניינים, דהיינו מעשים. אמנם, אפשר שאין דברי חז"ל יוצאים מידי פשוטם, ו'דברים' פירושה דיבורים. ועי' בניהו (מהד' מוסד בני תורה), כתובות שם, ותוספת ברכה, דברים שם, בפירושו המקורי על הסיבה לכך שמשה נמנע מלדון את בנות צלפחד.

ד. מי הם הדיינים שנאסרו בקבלת שוחד

מי נאסר בלקיחת שוחד? מהתורה נראה שהדיינים³³ אולם יש שלמדו מהגמרא (סנהדרין כז ע"א-ע"ב), שאיסור קבלת השוחד אינו נוגע רק להם. בגמרא (שם) מסופר על רמי בר חמא שהרג אדם, דינו בא לפני ריש גלותא, והוא ביקש מרב אבא בר יעקב לדון בדינו, ושאם יתברר שאכן כך עשה - ינקרו את עיניו.³⁴ רש"י (ד"ה לכהייהו) כתב שלמרות שבאותו הזמן לא הייתה סנהדרין, ובטלו מיתות בית דין, "האי קנסא קא עבדינן ביה, דבית דין מכין ועונשין שלא מן התורה".³⁵ רמי בר חמא הביא עדים שהעידו כי העדים שהעידו על כך שהרג, הם עדים פסולים, כיוון שגבבו. רב פפי שהיה שם הוכיח שעל פי דין הם אכן פסולים, ולמרות שנפסלו בעבירה של דיני ממונות בלבד, נפסלו להעיד גם בדיני נפשות. לאחר שהתקבלה טענתו של רב פפי שהצילה את רמי בר חמא מעונש, עזר בר חמא לרב פפי להיפטר מתשלום מס. על מעשהו של רמי בר חמא, כתב הרא"ש (שם, פ"ג סי' יז): "ובלאו הכי פטירי רבנן מכרגא, הלכך לא הוי כשוחד מאוחר". הרא"ש נקט, שלולא קיומו של פטור ת"ח ממסים, היה בעזרה של בר חמא לרב פפי משום שוחד. על כך כתב הפלפולא חריפתא (אות ש): "וראה דבר גדול שהשמיענו רבינו, דשוחד אסור אף בדבר שאינו דין תורה, אלא דרך קנס בעלמא, כהך דהכא".

נראה שכוונת דבריו היא, שגם כאשר הדיין לא דן ע"פ דין תורה ממש - יש עליו

33. הן בדיני ממונות, הן בדיני נפשות. עם זאת, לא מצאנו איסור שוחד בשאלת הוראה באיסור והיתר, שהרי מצאנו שלאדם מותר להורות הוראה לעצמו, למרות שהוא בוודאי 'נוגע', ועי' נתיב מצוותיך, שם. ועי' אמונה וביטחון לחזו"א, פ"ג אות ל, שהוכיח מכאן ששוחד הוא מכלל החוקים ולא מכלל המשפטים, עי' לעיל הערה 16.

אומנם, בדברי חז"ל, ספרי דברים קמד, יט, מצאנו ששוחד עלול להטות גם את מי שמורה הוראה באיסור והיתר: "כי השוחד יעור עיני חכמים - אומרים על טמא טהור ועל טהור טמא. ויסלף דברי צדיקים - אומרים על אסור מותר ועל מותר אסור", וע"ע מכילתא דרשב"י, כג, ח; ילקוט שמעוני, שמות סי' שנג. עם זאת, נראה שהכוונה היא שדיין המקבל שוחד לדון דיני ממונות, עלול כתוצאה מכך לטעות גם בהוראת איסור והיתר, ולא שיש איסור בנטילת שוחד עבור הוראת הלכה. ועי' מרכבת המשנה (אלפנדרי), הל' תשובה פ"ד ה"ה.

34. רש"י שם פירש שהכוונה כפשוטו, וציין לשני פירושים נוספים, וע"ע יד רמה; והמאירי כתב שהכוונה שיהרגוהו.

35. ועיין במיוחס לר"ן, כאן, שסמכותו לדון הייתה מהמלכות, ומשום דינא דמלכותא דינא. וכעין זה כתב הריטב"א, ב"מ פג ע"ב ד"ה אמר.

איסור לקבל שוחד, שהרי סוף סוף דיין הוא, ומכריע את דינו של האדם.³⁶ מדברי הרא"ש נראה שהבין שרוב פפי היה דיין,³⁷ אולם הרמ"ה (שם סוד"ה ואמרינן) כתב: "וכי תימא רב פפי גופיה היכי שרי ליה לקבולי מיניה והא קא אתי לידי חשדא, רב פפי לאו דיינא הוה אלא מיקם הוה קאים התם ועיין ליה בדיניה בהדיה דיינא". לרמ"ה, רב פפי לא היה דיין, ולא נאסר עליו לקבל שוחד. כדבריו כתב גם התשב"ץ (א, סו"ס קמה, הו"ד בפת"ש, חו"מ לד, כח). יתכן שהרמ"ה והתשב"ץ שלא פירשו כרא"ש, לא יסברו גם את החידוש שעולה מדבריו ולפיו איסור שוחד קיים גם בהליכים שאינם דין תורה. עם זאת, מסתבר, שגם אם אין איסור תורה, עדיין אין זה מעשה ראוי.

הפלפולא חריפתא כתב בעקבות הרא"ש: "להורות לנתמנים על הצבור, אף על פי שאין דיניהם דין תורה ולא נתקבלו לכך, אפילו הכא יזהרו מלקבל מתנות על דיניהם". דבריו, שהובאו להלכה אצל פוסקים,³⁸ מחודשים: לא רק המכהן כדיין אסור בקבלת שוחד מהתורה, אלא גם פרנסי הציבור. ניתן להבין את חידושו בשתי הבנות - מרחיבה ומצמצמת. המרחיבה - שכל המכהן במשרה ציבורית ויכול לקבל החלטות הנוגעות לציבור, כגון מסים ותקנות, אסור בקבלת שוחד.³⁹ המצמצמת - שמדובר במתמנים על הציבור שניתן להם גם כוח לדון את הציבור ולהכריע בין אנשים וכדו'.⁴⁰ מחד גיסא, הדעה המצמצמת מתיישבת יותר עם הגמרא שעוסקת

36. ועיין ב"ח, חו"מ סי' ט סק"י, שקבלת שוחד אסורה גם כאשר הדיין דן על דרך הפשרה, שהרי הדיין מוזהר שגם לא להטות את הפשרה (טוש"ע חו"מ יב, ב). ועיין אמרי בינה, הל' דיינים סי' טז ד"ה וכן, שדן בזה.

37. ועיין שו"ת תורה לשמה, סי' שמה, שגם הרא"ש סבר שרב פפי לא היה דיין, ואעפ"כ היה בזה משום איסור שוחד, משום שפסק הדין ניתן על פי דבריו, והרי הוא כעין דיין. ועיין במנחה שלוחה, עמ' ריט, בנוגע לכתובת חוות דעת מקצועית תמורת תשלום.

38. ברכי יוסף, חו"מ ט, י; פתחי תשובה, שם, א, ושם לד, כז. וכן אצל רבי מפורסי ומחברי זמנינו, חלקם מובאים בהערות לקמן.

39. הלכה פסוקה, כאן, ועיין הרב אברהם שיינפלד, 'נתינת שוחד לעובד ציבור', תחומין, ה (תשמ"ד), עמ' 223 ואילך.

עיין שו"ת דברי חיים, חו"מ ב, סי' מד, שהתייחס לשוחד שקיבל אפוטרופוס וגרם לו לקבל החלטות שגויות לגבי הנכסים שהיה אחראי עליהם. נראה שאין להוכיח מדבריו שסובר שאסור לאפוטרופוס לקבל שוחד מדין תורה, אלא שזה ממון שאין ראוי להגיע אליו מצד היורש, ולכן צריך להשיבו. עיין חוק לישראל - נאמנות בנכסים, עמ' 326-328, שעמד על כך שחז"ל תיקנו דרכי התנהגות לאפוטרופסים ונאמנים, שמא הציבור יחשוד בהם שהם עושים שלא כדין, ולא מחשש שהם באמת יעשו שלא כדין.

40. עיין הרב איתמר ורפהטיג, 'טובת הנאה לעובד מאחר - לו או למעביד', תחומין יז (תשנ"ז) עמ' 297-298, שציין לשתי ההבנות. ועי' ר"מ בלייכר, מתנות לעובדי חברות, קובץ חידושי

בדיין ולא באיש ציבור. מאידך גיסא, יש פנים להסביר גם את הדעה המרחיבה, שהרי בגמרא מדובר על קבלת החלטה לתת עונש למי שאינו בר עונשין על פי דין תורה, ועל אף שבית הדין גם יכול לדון 'שלא מן הדין', סוף סוף, עיסוקו כאן הוא כעין מלך שעוסק בתיקון החברה,⁴¹ וזה הרי גוף תפקידו של ממונה הציבור.⁴² כשיטה המרחיבה, פסק ערוך השולחן (חו"מ סי' ט ס"א), על פי דברי החת"ס דלהלן.

ה. פרנסי הציבור - כדיינים

בתשובת החתם סופר (חו"מ סי' קס) לבוחרי רב לעיירה, אשר קיבלו שוחד מאת קרובי הרב הנבחר, הבהיר שעל פרנסי ציבור קיים איסור דאורייתא של נטילת שוחד.⁴³ שיטתו אינה מבוססת על דברי הגמרא דלעיל, אלא על דברי ראשונים שדימו את פרנסי הציבור לדיינים, במספר נושאים.⁴⁴ הרמ"א (חו"מ סו"ס לז) כתב שטובי הקהל "הרי הן כדיינים ואסורים להושיב ביניהם מי שפסול לדון משום רשעה". מקור דבריו בתרומת הדשן (פסקים וכתבים סי' ריד), בעקבות המרדכי (ב"ב אות תפב), שכתב שלטובי העיר יש כוח בתקנותיהם להפקיר ממון מכוח "הפקר בי"ד

תורה (מכון לב), ב (תשנ"ט). עמ' 45-49, ובהערתו של הרב יו"ט זגנר, מעדני יו"ט, ב, סי' עב עמ' שסה. ועיין כלבו, סימן קיז (תקנות רבינו יעקב), שמשמע שטובי העיר עסקו גם בקביעת פיצויים שבין אדם לחברו.

41. עיין דרשות הר"ן, דרוש יא, ועוד.

42. עיין מדרש רבה, במדבר יב, יז: "שש עגלות צב... אמר רב הונא: כנגד ו' מצות שהמלך מצווה עליהם בכל יום, אלו הן... ולא תקח שוחד". עם זאת, אפשר ששם מדובר על המלך כאשר הוא משמש שופט ודיין, ולא על סמכויותיו ותפקידיו כמלך.

43. כדבריו נקטו גם דעת שלום (למהרש"ם, בתוך דעת תורה, יו"ד ח"א), סי' ח; שו"ת הרד"ם, יו"ד סי' ד. דברי החת"ס הובאו אצל רבים מפוסקי ומחברי זמננו.

44. עיין ירושלמי, פאה פ"ח ה"ו: "אין מעמידין פרנסים פחות משלושה", וביאר הפני משה: "על כל צרכי ציבור" (אמנם הסוגיה שם דנה במינוי מחלקי הצדקה, ועיין אור זרוע, הלכות צדקה סי' ב, שכך פירש), ובהמשך הסוגיה מבואר שאין מעמידים שני אחים פרנסים על הציבור. אפשר שעובדת היותם כדיינים היא זו שמצריכה דווקא מינוי שלושה פרנסים, וכן שאוסרת מינוי קרובים, כבכל דין (ר"ש סיריליאו שם, אך שיטתו היא שמדובר על גביית צדקה; אמנם בב"ב ח ע"ב הובא: "מעשה ומינה רבי שני אחין על הקופה", ואכמ"ל ביחס שבין שתי הסוגיות). נוסף על כך, מהסוגיה שם נראה שאין ממנים מי שנמצא בו דבר עבירה, ופוסקים התייחסו לכך, ראה לדוגמא שו"ת יביע אומר, ו, חו"מ סי' ג, בעניין מינוי אדם שנשוי לנוכרית לתפקיד מנהל אדמיניסטרטיבי לקהילה, ובמקרה דומה בשו"ת יין הטוב, סי' ו, ואכמ"ל. עי' גם מרדכי, גיטין סי' שפד, בשם ר"י מאיירא: מקובל מרבתינו שטובי העיר יכולים לדון בדיני קנסות בזמן הזה.

הפקר" - ומשמע שנחשבים כדיינים. מכיוון שתפקידי בית הדין מגוונים ורבים,⁴⁵ לכן מי שממלא תפקיד זה, גם כאשר אינו מכהן בפועל כדיין בין איש לאחיו - נחשב כדיין.⁴⁶

ואולם, הרחבה זו של איסור שוחד צריכה בירור, לפי שפשטות הפסוקים והסוגיות מעלה שהאיסור מתייחס לדיינים הדנים בין איש לאחיו,⁴⁷ וכן הוא ברמב"ם ובשו"ע.⁴⁸ ייתכן שאיסור השוחד מתייחס לדיין, לא רק בתפקידו כשופט בין בני אדם, אלא גם כמופקד על תיקון החברה, וכמו שהוזכר לעיל בסוגיית הגמרא ממנה למד הפלפולא חריפתא את חידושו עוסקת ב'מכין ועונשין שלא מן הדין'. מכאן יהיה ניתן גם להסיק שהאיסור אינו מצטמצם לדיין כ'גברא', אלא מתייחס לתחומי העיסוק הרחבים של הדיין, ואם כן, האיסור שייך לכל העוסק בכך.⁴⁹

45. להרחבה ביחס לתפקידיו הנוספים של בית הדין, עיין בדבריו של הרב רועי ז'ק, הקצאת משאבים ציבוריים, כתר, יא (תשע"ו), פ"א אותיות יא-יג.

46. עיין שו"ת חבלים בנעימים, ג, סי' צד, שכתב שלדברי החת"ס האיסור הוא דווקא אם נותן בסתר, אבל אם נותן ממון לקהל באופן גלוי, מותר, וצ"ע.

47. עיין מלא הרועים, א, ערך בן נח, אות ח, שחידש שמותר לתת שוחד לשופט בן נח, כאשר הוא דן בין שני יהודים (ובמצב שהותר לתבוע בערכאות), שכן באופן זה אין על בן נח מצווה לדון; וכאשר הוא דן בין בן נח ליהודי, כיוון שאז יש עליו מצווה לדון - אסור לתת לו שוחד (בעניין שוחד לבן נח, עיין לעיל הערה 12).

48. ועיין שו"ת חבל נחלתו, טז, מ, שגם הוא תמה כך, ונטה לומר שאין בזה איסור שוחד מהתורה, אלא רמאות וגניבת דעת של הציבור, שחושבים שנבחרים מחליטים לשם שמים ולטובת הציבור. ראה שם נפק"מ לגבי חיוב השבת הממון.

49. ספר החינוך, מצווה תצא, כתב שבכלל מצוות מינוי דיינים, שבזמן הזה שאין דיינים סמוכים, על בני העיר למנות עליהם ממונים. ייתכן שכוונתו לז' טובי העיר שינהלו את ענייני הקהילה, ואם כן הוא, הרי איסור שוחד שבתורה מוסב גם לטובי העיר, וצ"ב. ועיין גם אברבנאל, דברים טז, יח-יט, שפירש את הפסוק "לא תקח שוחד" כאזהרה לממני הדיינים, שלא יטלו עבור זה שוחד; וכע"ז גם באדרת אליהו (לגרא), שם.

אף אם נפרש את הפסוקים כפירוש המקובל, כמתייחס לדיינים, ייתכן שיש למצוא לכך מעין רמז בכתוב ע"פ דברי מדרש תנחומא, שם, ב: "שופטים ושוטרים תתן לך - שופטים אלו הדיינים, שוטרים אלו הפרנסים שמנהיגין את העדה". ואחר שבפסוק שלאחריו נאמר "לא תטה משפט, לא תכיר פנים ולא תקח שוחד", הרי שלאור דברי המדרש, אפשר שאזהרה זו אינה מוסבת רק על הדיינים אלא גם על הפרנסים, ומכאן שמצאנו רמז בכתוב לכך שגם הפרנסים מזהרים שלא לקחת שוחד. כיוצא בזה, ראה אברבנאל, דברים סוף פט"ז, שגם השוטרים בכלל איסור לקיחת שוחד. ועיין כלי חמדה, שופטים, אות ב ד"ה ודע, שלמד מדברי הפייטן, אזהרות 'אתה הנחלת' לשבועות: "הזהרת שופטים מליקח שוחד... וצואת שוטרים לבל היכר פנים", שגם השוטרים בכלל אזהרת לקיחת שוחד. עיי"ש טעם הדין, וע"ע בשו"ת בכורי שחר, סי' יד, שהסביר את לשון הפסוק ע"פ חידוש זה.

1. בוחרים - כדיינים: הגוף הבוחר

מתוך דברי החת"ס, נוכל להסיק שאיסור קבלת השוחד חל בכל פורום שבו מתקבלות החלטות שנוגעות לציבור. בהתאם לכך, קבלת השוחד תהיה אסורה בפורום מצומצם כדוגמת שבעת טובי העיר, חברי עירייה וחברי כנסת, וכך גם בפורום נרחב יותר - כלל הציבור שבוחר את נבחריו. מכאן, שאם נבחר ציבור נותן שוחד למי שיכול לבחור בו, יתכן שהוא עובר על איסור שוחד מהתורה.⁵⁰ אכן, יצוין שבתשובות רבי אליעזר (גורדון, סי' ד אות ג), סבר שלעניין בחירת רב או בעל תפקיד אחר בקהילה, אין ראשי הקהל או הבוחרים נחשבים כדיינים, אלא "הוא כמו שותפים ששוכרים משרת או מנהל עסק או פועלים, שאין זה עניין לדיינות כלל".⁵¹ נראה שלדידו, אין כאן איסור שוחד, לפחות לא מדאורייתא.

2. שוחד במערכת בחירות

לאור האמור, גם במערכת בחירות שמוכרת לנו כיום, אסור למתמודדים 'לשחד' את הבוחרים שהם כדיינים. כמובא לעיל, לא רק שוחד ממון אסור, אלא גם שוחד דברים,⁵² מעשים ואפילו דיבורים. על כן, חלוקת מתנות גדולות וקטנות⁵³ בוודאי נחשבת 'שוחד'. ולא רק זאת - מסתבר שאם מועמד מבטיח לבוחר שאם יבחר בו, הוא יסייע לו בדבר פלוני ואלמוני, הרי זה שוחד, שכן לדעת הסמ"ע גם שוחד דיבורים אסור. נראה שגם הבטחה לברכה רוחנית בכלל זה.⁵⁴

50. לבד מאיסור השוחד, נראה שיש כאן פגיעה בעיקרון של ההימלכות בציבור, כמפורש בברכות נה ע"א: "אמר רבי יצחק, אין מעמידין פרנס על הצבור אלא אם כן נמלכים בצבור", והמקבל שוחד - דעתו עלולה להיות מוטה, וממילא אין זו דעתו של הציבור. ועיין לעיל פרק א אות ו.

51. ומה שנזכר בראשונים שראשי הקהל וטובי העיר נחשבים כדיינים, זה "כשיושבים לפקח על עסקי רבים ויחידים".

52. אך ראה הערת ר"י רוזן, תחומין כט (תשס"ט), עמ' 71 הערה 18, שגם אם ננקוט ששוחד דברים אסור מעיקר הדין (עי' לעיל אות ג), אין זה אלא כלפי דיינים ולא ביחס לנבחר ציבור, וצ"ב.

53. המנחת חינוך, מצווה פג אות ב, אסר גם שוחד פחות משווה פרוטה, בדומה לשוחד דברים.

54. ועיין שו"ת בן פורת (ענגיל), ב, סי' ז, שפסל את דעת הרוצים למנות שו"ב שהוא גם חזן, משום שדעתם לבחור אותו דווקא משום שיש להם הנאה משירתו וניגוניו, "כי מה לי שוחד ממון או הנאה זו".

בספרו הלכות מדינה (ג, שער ד פרק ו: "טוהר הבחירות") כתב הרב אליעזר וולדנברג:

מדברי רמ"א אלה, שבצרכי צבור צריך להיות החוות דעת מכוון לשם שמים, יש ללמוד לענין בחירות לראשי קהל ומדינה, שנתנית הקולות עבור פלוני או אלמוני צריך להיות מכוון לשם שמים, וכפי מה שמצפנו האמיתי של הבוחר אומר לו, ואסור לשחד את הבוחרים בשוחד כסף או בהבטחת משרה, וכל בדומה לזה תמורתה, אשר יצביעו עבור נבחרים מוצעים אלה או אלה.

עם זאת, נראה שיש להבחין בין הבטחה ספציפית לסיוע, שהאדם הפרטי מרגיש שמקבל טובה אישית, ובין הצגת מצע או תעמולת בחירות ואפילו הבטחות כלליות, שהם אינם שוחד. מצע ותעמולה אינם אלא הצגת עמדות, להחלטת הציבור.

ה. תוקפן של בחירות שהבוחרים קיבלו שוחד, או שההחלטות אינן ענייניות

החת"ס (שם) כתב, שהחלטה שהתקבלה בעקבות קבלת שוחד - בטלה ואין לה תוקף, בדומה לדיינים שקיבלו שוחד, שדינם בטל.⁵⁵ ברם, אם רק מיעוט הבוחרים קיבל שוחד, כך שגם בלא הצבעתם ההחלטה הייתה מתקבלת - ההכרעה אינה מתבטלת.⁵⁶ וכך כתב הרב ולדנברג (שם): "ואם מתברר שהיה כדבר הזה, יש מקום לפסול אותן הקולות שניתנו בגלל השוחד כסף או השוחד דברים, ולא יועילו לכולם, אפילו אם יסדרו הבחירות מחדש, ולעתיד יוכשרו רק אם יתברר שחזרו בתשובה" - דוק בדבריו: "לפסול אותן הקולות", ולא את תוצאת הבחירות.

55. כ"ו ב, ראה ברכי יוסף, חו"מ ט, כ, שבנוטל שכר לדון אין הדיינים האחרים נפסלים מחמתו, מכיוון שאין זו אלא תקנה דרבנן. לפי זה, אם יש יותר משלושה דיינים - דינו דין. אמנם, כאשר נפסל מדאורייתא - כגון שמקבל שוחד, נחלקו ראשונים ואחרונים אם יש פסול "נמצא אחד קרוב או פסול" בדיינים כמו בעדים או שלא (עיין קצה"ח, לו, ז ונתיבות המשפט, שם, י, שצינו לדעות בעניין ולהכרעותיהם. מכאן משמע, שלדעת החת"ס אין פסול כזה בדיינים. אך נראה יותר, שלמרות שטובי העיר נחשבים כדיינים, אין זה אלא לענין תקפות החלטותיהם ושלא יקבלו שוחד, אך אין הכוונה שנחשבים ממש דיינים, ואם כן, אפשר שלכו"ע אין בהם דיני נמצא אחד קרוב או פסול. וכ"כ בשו"ת דברי מלכאל, ד, ס' פג: "דודאי אין דנין בזה דין נמצא קרוב או פסול, דהא אינם דיינים גמורים". ועיין שו"ת דרכי שלום, שם, בסוף הסימן.

56. וכ"כ שו"ת דרכי שלום, שם. עם זאת, בתשובת החת"ס מדובר על מקרה שבו רק מיעוט הבוחרים קיבלו שוחד, אך עיי"ש מדוע זה בכל זאת השפיע על הבחירות בכלל.

זאת ועוד; פסק הרמ"א (חו"מ קסג, א, ומקורו בתשובת מהר"ם מרטנבורג, ד"ב תתסה, הו"ד בהגהות מיימוניות הל' תפילה פי"א, ועוד): "כל צרכי צבור שאינן יכולין להשוות עצמן, יש להושיב כל בעלי בתים הנותנים מס, ויקבלו עליהם שכל אחד יאמר דעתו לשם שמים, וילכו אחר הרוב".⁵⁷ החתם סופר (שם) כתב, על פי דבריו, שפעולה ובחירה בעקבות שוחד אינה 'לשם שמים',⁵⁸ ולכן היא משוללת תוקף.⁵⁹

בתשובות רבי אליעזר (שם) חידש, ע"פ דבריו, שבדברים שבני העיר שותפים בהם - כגון בחירת רב, מעיקר הדין אין לפסול את דעתם, גם כשנאמרה שלא לשם שמים.⁶⁰ לכן, קרובים כשרים להשתתף בבחירות, למרות שיש להם נגיעה.⁶¹

57. ע' ר"ז קורן, 'ממלכתיות ישראלית - משמעויות הלכתיות', ממלכת כהנים וגוי קדוש, עמ' 182 הערה 6, ע"פ ביאור הגר"א, חו"מ קסג, י, שרק בתקנות שיש בהם "מיגדר מילתא ועקירת דבר מן התורה" - היינו, חיובים שבני העיר אינם רוצים בהכרח להתחייב בהם מרצונם - צריך שאמירתם תהיה לשם שמים, "ואם כן, אין התנאי שלשם שמים הכרחי לכל חקיקה הנעשית כיום". אך צ"ע, שכן אין דבריו עולים בקנה אחד עם דברי מהר"ם עצמו, שעוסקים במינוי חזנים וגבאים. ועי' שו"ת הברי והשמא, ב, עמ' תקד ואילך.

58. בביאור המושג 'לשם שמים' - אם זו כוונה למצווה, או שהעיקר הוא כוונה לתועלת הציבור, עי' בלשון מהר"ם בתשובתו "שכל אחד יאמר דעתו לשם שמים ותקנת בני העיר", ולכאורה הם שני עניינים שונים. אך הרמ"א הזכיר רק 'לשם שמים'. ועיין ר"ז קורן, שם, בשם רז"ג גולדברג, ושו"ת הברי והשמא, ב, עמ' תקד, תקו, שנטו לומר שאין מדובר כאן על כוונה למצווה דווקא. ועי' אבות פ"ב מ"ב: "כל העמלים עם הציבור יהיו עמלים עמהם לשם שמים", ובמפרשים שם.

אשר לשאלה אם קבלת החלטה בעקבות שיקול פוליטי עדיין נחשבת כאמירה 'לשם שמים', ראה מדינת הלכה דמוקרטית (רכניץ), עמ' 31 הערה 83, בשם רז"ג גולדברג, "שאינן הכוונה בהכרח לפסול כל שיקול פוליטי". ברם, בספר טובי העיר (גולדברג), עמ' מזו הערה 32, הובא בשם ר"ש ואזנר ששיקולים פוליטיים הם בעייתיים, עד כדי כך שתמה אם בזמננו יש לפרנס את העיר כוח של שבעה טובי העיר.

59. על ביטול תקנות שלא התקבלו לשם שמים, עי' לדוגמה שו"ת הריב"ש, סי' סא; שו"ת הרא"ם, סי' נז ד"ה ועוד מפני; חזון איש, סנהדרין טו, ד; ועיין שו"ת הרד"ם, יו"ד סי' ד, שמתאונן על כך "שאינן שם על לב... לומר לשם שמים". וכעין זה בשו"ת דברי חיים, א, חו"מ סי' כה, שפעמים רבות ראשי הקהל מערימים ואומרים שכוונתם לשם שמים ולטובת הכלל. אך עיין דברי מלכיאל, א, סי' לה אות יא, שאחד מתנאי השותפות של בני העיר הוא, שכל אחד יאמר דעתו לשם שמים, ואין זו תקנה, כדברי ר"א גורדון דלקמן.

61. עיי"ש שציין לדברי ראשונים שמשמע שהיו ממונים שנבחרו ע"י קרוביהם. ועיין שו"ת דברי מלכיאל, ד, סי' פג, שבמקרה בו שני מועמדים לתפקיד רבני היו ראויים ושווים, אזי בבחירתם אין שאלה הנוגעת לטובת העיר שבה נוגעים בדבר וקרובים פסולים, ולכן במקרה כזה הרי הם כשותפים בצרכי הציבור וניתן לצרף את דעת הקרובים. עם זאת, בקהילות ישראל היו תקנות שקרובים לא ישתתפו בבחירת הרב, ראה לדוגמה שו"ת הרמ"א, סי' קלג (תשובת ר' שאול בן ר' העשיל מקרקא); שו"ת שער אפרים, סי' סז; שו"ת חת"ס, חו"מ סי' יז,

לשיטתו, הצורך שיאמרו דעתם 'לשם שמים' אינן אלא תקנה לכתחילה, שלא יפעלו לרעת בני העיר. בהתאם, במציאות ימינו - בחירות כלליות וכדו', שהבוחרים אינם מקבלים על עצמם מפורשות שיאמרו את דעתם לשם שמים, לכאורה חזר עיקר הדין, ואין לפסול בחירה שאינה לשם שמים; וצ"ע.⁶²

ט. המתמנים בשביל ממון

בנוסף לאיסור השוחד, חז"ל התייחסו בחומרה רבה למשתררים ומתמנים על הציבור בגלל ממון. כך אמרו בירושלמי (ביכורים פ"ג ה"ג): "ר' מנא מיקל לאילין דמתמניי בכסף. רבי אימי קרא עליהון (שמות כ, כ): 'אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשו לכם'",⁶³ ופסק הרמב"ם (סנהדרין פ"ג ה"ט) הלכה זו לגבי דיין: "כל דיין שנתן ממון כדי שיתמנה - אסור לעמוד מפניו, וציוו חכמים להקל אותו, ולזלזל בו, ואמרו חכמים שהטלית שמתעטף בה, תהי בעיניך כמרדעת של חמור". וכן הוא בשו"ע (ח"מ ח, א).⁶⁴ נמצא שמעמדו של הנותן ממון כדי להתמנות דיין, הרי הוא כעבודה זרה, ונכון לזלזל בו כשם שמצווה לזלזל בעבודה זרה (ס"מ ע"ב שם ס"ה).⁶⁵ ייתכן, שההיתר לזלזל באדם זה הוא מפני שאדם שמוכן לתת ממון עבור מינויו, יש פגם באישיותו ומידותיו. יצוין, שמתוך דברי הראשונים בביאור סוגיית הבבלי (סנהדרין ז ע"ב) עולה, שלא רק מעשהו של המתמנה חמור, אלא גם מעשהו של הממנה, וכן כתב גם הרמב"ם (שם ה"ח).⁶⁶

ושם גם התבארה סיבת התקנה; משטר ומדינה בישראל ע"פ התורה, ב, עמ' 577.
62. אמנם נראה שאין דבריו אמורים אלא בבחירות כלליות, אך כאשר ישנה ועדה מסודרת או גוף בוחר שמייצג את כלל הציבור, מסתבר שאין זה מוגדר כשותפות, גם לשיטתו של ר"א גורדון; ועיין ספרי, דברים, פרשה יז; וראה שו"ת יביע אומר, ז, חו"מ סי' א אות ג, שציין למחלוקת אחרונים בשאלה האם האיסור על אדם למנות את קרובו הוא גם כאשר הוא באמת ראוי לתפקיד.

63. ובהמשך הירושלמי, צוינה גם דרך ההתייחסות לאותו דיין.

64. בבלי, סנהדרין ז ע"ב: "כתיב לא תעשוני אתי אלהי כסף ואלהי זהב... אמר רב אשי, אלוה הבא בשביל כסף, ואלוה הבא בשביל זהב". רש"י (ד"ה אלוה) פירש גמרא זו בדומה לירושלמי, אך הרמב"ם והמאירי פירשו שדברים אלו מוסבים כלפי הממנים.

65. והוסיף הברכי יוסף, שם, ד, בשם ספר קנה חכמה: "ולפי זה הנהנה ממנו כנהנה מעבודת אלילים, והמתנות שנותנין לו לא די דלא הוי בכורים, אלא הו"ל כמהנה עבודת אלילים, והמכבדו הו"ל כמכבד לעבודת אלילים".

66. עיין פסיקתא, פיסקא כב: "מה תלמוד לומר 'לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא', שלא תקבל

האם מינוי של דיין באופן זה תקף ודינו דין? הירושלמי אינו פותר שאלה זו, וחלוקות בו הדעות: יש הסוברים שעל אף המצווה לזלזל בו - מינויו חל,⁶⁷ יש הסוברים שמינויו לא חל,⁶⁸ ויש שהסתפקו בזה.⁶⁹ הגמרא (יומא יח ע"א; יבמות סא ע"א) מספרת בגנותה של מרתא בת ביתוס שדאגה למינויו של בעלה - יהושע בן גמלא, ככהן גדול, באמצעות תשלום ממון⁷⁰: "דאמר רב אסי, תרקבא דדינרי עיילה ליה מרתא בת ביתוס לינאי מלכא, עד דמוקי ליה ליהושע בן גמלא בכהני רברבי".⁷¹ מסתבר, שהוא הדין בכל הממונים על הציבור.⁷²

י. נותן ממון להתמנות - כאשר ראוי לתפקיד

לדעת רבים מהראשונים,⁷³ יהושע בן גמלא אכן היה ראוי לתפקיד, אלא שהיו גדולים ממנו, וזו הסיבה לכך שראו את מינויו בחומרה. אך לדעת רש"י (יבמות שם ד"ה נתמנה, קטיר) הוא כלל לא היה ראוי לתפקיד. משיטת רוב הראשונים דייק החת"ס (שם) שאם היה ראוי לתפקידו ואין מי שעדיף ממנו, אינו נקרא רשע, אפילו

עליך שררה ואין אתה ראוי לשררה".

67. באר אליהו, שם, ח: המינוי חל, אלא שאין לחזק אותו ולבוא לפניו לדין; כלי חמדה, דברים סי' ג אות א, דימה זאת למקח שנעשה באיסור שחל בדיעבד. וכ"כ גם בשו"ת דרכי שלום (למהרש"ם, בתוך דעת תורה, יו"ד ח"א), סי' ח. ועי' להלן, שמינויו של יהושע בן גמלא לכהן גדול חל אף שנעשה תמורת ממון, וראה חשוקי חמד, מנחות נ ע"ב.

68. כלי חמדה, שם, בשם 'חכם אחד', ועיין הערה 69.

69. שו"ת מהר"י שטייף, חו"מ סי' ח אות א, וסבר שבזה"ז אין דינו דין, משום שלא "עבדינן שליחותיהו" לדיין כזה (אולם הדבר צ"ע, שכן לא לכל דבר צריך 'שליחותיהו'); ר' אברהם הכהן מגירבע, תל תלפיות, ב (תרנ"ד), עמ' 131, הסתפק, אך נטה לומר שאינו נחשב כדיין והוא פסול.

70. ועיין יומא ח ע"ב, בהסבר מקור השם "לשכת פרהדרין", וע"ע ירושלמי, יומא פ"א ה"א: "מעשה באחד ששילח ביד בנו שתי מידות של כסף".

71. נראה שיהושע בן גמלא ידע מכך שנתנו עבורו ממון (עי' חת"ס דלקמן), אך עיין בן יהודע, כאן, שסבר שהוא עצמו לא ידע מכך, ועיין שו"ת שיח השדה, ב, סי' צו ד"ה עוד .

72. כך משמע מהירושלמי. ועיין בביאור מהר"י כהן למדרש שוחר טוב, שמואל פרק ז, אות טז: "פירוש, היה מיקל בכבוד הנשיא או בית דין שהיה מתמנה לכך ע"י חצי כסף שנתן למושל או לקהל למנותו בראש".

73. תוס', בבא בתרא כא ע"א ד"ה זכור; תוס' ישנים, יומא יח ע"א ד"ה מרתא; תוס' רא"ש, שם ד"ה עד; ריטב"א, שם ד"ה על, בתירוץ השני. ועי"ש, האם זהו אותו יהושע בן גמלא שעליו נאמר, ב"ב שם: "זכור אותו האיש לטוב...שאלמלא הוא נשתכחה תורה ישראל".

אם אמר לאחרים לתת עבורו שוחד כדי שיתמנה.⁷⁴ וכתבו שיח יצחק (ימא שם) וקובץ שיעורים (ב"ב אות עא), שאף אם הוא עצמו נתן, אם אין אחרים ראויים ממנו - מותר.⁷⁵ המנחת אלעזר (א, ס"ו) דייק מדברי רש"י, שכל עוד הוא ראוי לתפקידו, אינו נחשב כרשע אם התמנה מחמת נתינת ממון, על אף שיש אחרים שגם הם ראויים, וכן כתב בספר אלפי מנשה (חושן משפט, בתשובה שבסו"ס ח).

ברם, הב"ח (חו"מ ס"ח) דייק מהרמב"ם (שם), שגם כאשר הלה הוא הראוי ביותר לתפקידו - ניתן לזלזל בו אם נתן ממון עבור מינויו, והביא לכך ראיה ממעשה יהושע בן גמלא.⁷⁶ החת"ס (שם) תמה על דבריו, שאינם כדברי התוס' ישנים הנ"ל, שכתבו שאצל יהושע בן גמלא מדובר דווקא שהיו ראויים ממנו, אבל אם הוא הראוי ביותר - שרי.⁷⁷ המנחת אלעזר (שם) העיר שניתן להקשות על דבריו גם מדברי רש"י בסוגיא, שהתיר גם כשיש ראויים כמותו. אך נראה, שהב"ח סבר שהרמב"ם פירש את הסוגיא אחרת, ויהושע בן גמלא היה הראוי ביותר לתפקיד.

לכאורה, סברתו של הב"ח ברורה - שהרי לפנינו איסור שוחד, וכפי שכתב החת"ס עצמו באותה תשובה (ועיין בהרחבה בשו"ת מנחת אלעזר שם, שמטעם זה צידד בדעת הב"ח). אם כן, צ"ע מה היא דעת החת"ס בעניין זה?⁷⁸

74. וכ"כ יפה מראה, על הירושלמי שם, וראה עלי תמר, שם.

75. החת"ס לא כתב גם על מקרה זה במפורש, על כן הדבר לא נכתב בשמו, אך מסתבר שאין הבדל בין נתינה שלו עצמו ובין אמירה שלו לאחרים לתת עבורו.

76. קצות החושן שם, ב הביא את דברי הב"ח, ונראה שהסכים עמו.

77. עיין שו"ת פרי השדה, ב, ס"ו צו ד"ה הנה, שהב"ח מודה עקרונית לדברי התוס' ישנים, אך דווקא אצל כהן גדול ניתן לדעת שאין ראוי ממנו, מפני שאין הרבה שראויים לכך. לעומת זאת, לגבי דיין ורב, עקב ריבוי המועמדים הראויים, קשה להבחין אם יש מי שראוי ממנו. ועי' שם להסבר נוסף.

78. בשו"ת דרכי שלום, שם, דן בתופעה שרווחה בזמנו, שרב היה צריך לתת ממון על מנת להיבחר לרבנות. מסקנתו היא שהמקבל עובר באיסור שוחד, אך לגבי הנותן יש מקום להקל, עיי"ש טעמו. כמוכן, שאין בכך כדי ליישב את דברי האחרונים שלפנינו, שלא הדגישו שמדובר במציאות כזו. ועי' שו"ת מנחת אלעזר, א, ס"ו, שחולק בתוקף על דבריו.

על קניית רבנות בכסף, ראה ווי העמודים, עמוד הדין פכ"א; לחם שמים, אבות פ"ו אות לד; מהרש"א, חידושי אגדות סנהדרין ז ע"ב ד"ה בשביל, ושם סוטה מ ע"א ד"ה ותו; אילנא דחיי, סוף פרשת יתרו, בהערות מטעמי יצחק (לרבי יעקב יצחק, 'היהודי הקדוש מפשיסחה'); שו"ת אבני נזר, ב, ס"ו תסה; שו"ת נטע שורק, חו"מ סו"ס יב; אלפי מנשה (אייכנשטיין), חו"מ סו"ס ח; שו"ת מנחת אלעזר, א, ס"ו; שו"ת בית יצחק, ב, יו"ד ס"ו עד; שו"ת חבלים בנעימים, ג, ס"ו צד; שו"ת פרי השדה (דייטש), ב, ס"ו צו; שו"ת התעוררות תשובה, ד חו"מ ס"ו ג; עלי תמר, ביכורים פ"ג ה"ג ד"ה ר"מ.

מנחת אלעזר שם (ד"ה ועדיין קשה) כתב לחלק בין מצוות כהונה גדולה, שעבורה מותר לשלם ממון כדי להתמנות, ובין דיין שחז"ל החשיבוהו כ'אלוהי כסף ואלוהי זהב' אם התמנה ע"י נתינת כסף. כך כתב גם הכלי חמדה (דברים סי' ג אות ד), שכהונה גדולה היא מצווה וזכות גדולה, ולכן "אם כוונתו לשם שמים, אם הוא ראוי לזה וחושק להתקדש בקדושת כהן גדול, ולמה יגרע זה משאר מצוות, שאדרבא, מצוה להשתדל וליתן הרבה מעות שיוכל לזכות בהן".⁷⁹ אך נראה שאין בכך די כדי להסביר את דברי החת"ס, שעוסקים במינוי רב שתפקידו להורות הלכה, והרי הוא כדיין,⁸⁰ וכל שכן לגבי שאר משרות ציבוריות, שהתבאר לעיל שדין כדיינות. בתשובת רבי יהושע הורוויץ שנדפסה בספר אלפי מנשה (ח"מ סו"ס ח), כתב שיש לחלק בין דיינות שעניינה 'שררה' ('אלוהים', בלשון התורה) ובין רבנות, ובפרט רבנות שבדורות אלו, שאינה אלא 'עבדות'. על כן הסיק, שדווקא תשלום ממון עבור שררה, יש בו משום 'אלוהי כסף', אך ברבנות שבדורות אלו הדבר מותר, ואין בו משום 'אלוהי כסף'.

ועדיין הדברים אינם ברורים דיים. ניחא שאין הנותן נקרא 'אלוהי כסף', אך הטענה דלעיל, שיש כאן איסור שוחד, עומדת בעינה, והחלטה שהתקבלה באמצעות שוחד - בטלה.⁸¹ יש מי שביאר כי אין כוונת החת"ס וסיעתו להכשיר מעשה זה, אלא רק לומר שאינו נחשב כרשע או כ'אלוהי כסף' שראוי לזלזול ולפקפק במינויו, אולם בוודאי יש כאן איסור נוסף של 'שוחד'.⁸² אולם נראה לומר שהחת"ס סבר, שאיסור נתינת השוחד היא כאשר מטרת הנותן היא להטות את הדין, אולם כאשר הנותן סבור - וכך ידוע - שהוא המתאים ביותר לתפקיד, הרי שאין כאן הטיית הדין, ואין זה איסור שוחד.⁸³

79. וכעין זה גם בהתעוררות תשובה, שם. הב"ח עצמו סבר שגם בכהונה גדולה אסור.
80. עיי"ש במנחת אלעזר, שם, שגם כן הקשה על סברתו הנ"ל, משום שגם כהן גדול עסוק בהוראת הלכה.

81. עיין שו"ת חבלים בנעימים, שם שגם כן העיר על שני צדדים אלו: 'אלוהי כסף' ואיסור שוחד.
82. עיין שו"ת נהרות איתן (רובין), ג, סי' נב אות יב, שכתב כן. אמנם, בקובץ שיעורים, ב"ב אות עא, משמע שכאשר אין אחר ראוי ממנו, אין בזה איסור כלל, וצ"ב.

83. בדומה לזה, עי' בפתחי תשובה, חו"מ ט, ג, בנוגע לנתינת שוחד לשופט גוי כשהמטרה היא שהשופט ידון באמונה, ולא יטה את הדין לטובת בעל דין הגוי שכנגדו.

סיכום

עיקר איסור שוחד שבתורה מוסב על דיינים. יש האומרים שאיסור זה הורחב גם לממונים על הציבור בכלל, שאסורים ליטול שוחד כאשר הם מקבלים החלטות שיש בהם השלכה כלפי הציבור. החת"ס הוסיף, שגם ציבור שבוחר את ראשיו, הבוחרים נחשבים כדיינים ואסורים בקבלת שוחד. בשל כל האמור, אדם שבחירתו הושגה הודות לקבל שוחד - מינויו בטל. חז"ל גם ראו בחומרה את הנותנים ממון כדי להתמנות, משום הפגם המוסרי שבדבר, ולא ראוי שאדם שמוכן לשלם עבור מינויו יישא בתפקיד ציבורי.

על כן, גם בבחירות מוניציפליות וכלליות, אסור למועמדים להעניק מתנות, הבטחות אישיות או הבטחה לברכה תמורת בחירה בהם,⁸⁴ ויש כאן משום חשש איסור שוחד מהתורה. עם זאת, הבטחות כלליות, בהתאם למצע המפלגה או המועמד - מותרות.

84. בסעיף 8 לחוק הבחירות במדינת ישראל, נכתב: "לא תהא תעמולת בחירות מלווה תוכניות בידור, לרבות הופעות של אמנים, נגינה, זמרה, הצגת סרטים ונשיאת לפידים; לא תהא תעמולת בחירות קשורה במתן מתנות, ופרט למסיבות בבתים פרטיים, לא תהא קשורה בהגשת מאכלים או משקאות משכרים".

עוד נאמר שם, סעיפים 122-123: "ואלה דינם מאסר חמש שנים או קנס 20,000 לירות: הנותן או המציע שוחד על מנת להשפיע על בוחר להצביע או להימנע מהצביע, בכלל או בעד רשימת מועמדים מסויימת; המקבל או המסכים לקבל שוחד, לעצמו או לאדם אחר, כדי שיצביע או יימנע מהצביע, בכלל או בעד רשימת מועמדים מסויימת... המבטיח לבוחר עבודה אם יצביע או יימנע מהצביע בעד רשימת מועמדים מסויימת... המשדל אדם להצביע או להימנע מלהצביע, בכלל או בעד רשימת מועמדים מסויימת, בדרך של השבעה, קללה, נידוי, חרם, נדר, התרת נדר, הבטחה להעניק ברכה, או מתן קמיע... אין נפקא מינה בשוחד אם היה כסף, שווה כסף, שירות או טובת הנאה אחרת, למעט הובלת בוחר בכלי רכב אל מקום הקלפי וממנו לצורך הצבעתו".

